

8. Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w sprawie egzaminów państwowych na nauczycieli szkół średnich. [Електронний ресурс] // Dz.U. 1923 nr 38 poz. 256. – Z dnia 29 stycznia 1923 r. – Режим доступу до журналу: <http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19230380256&type=2>
9. Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w sprawie egzaminu państwowego na nauczyciela szkół średnich. [Електронний ресурс] // Dz.U. 1924 nr 91 poz. 859. – Z dnia 9 października 1924 r. – Режим доступу до журналу: <http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19240910859&type=2>
10. Ustawa zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa. [Електронний ресурс] // Dz.U. 1924 nr 79 poz. 766. – Z dnia 31 lipca 1924 r. – Режим доступу до журналу: <http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19240790766&type=2>
11. Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych i Ministrem Rolnictwa i Dóbr Państwowych, w sprawie wykonania ustawy z dnia 31 lipca 1924 r., zawierającej niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa. [Електронний ресурс] // Dz.U. 1925 nr 3 poz. 33. – Z dnia 7 stycznia 1925 r. – Режим доступу до журналу: <http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19250030033&type=2>
12. Ustawa o stosunkach służbowych nauczycieli. [Електронний ресурс] // Dz.U. 1926 nr 92 poz. 530. – Z dnia 1 lipca 1926 r. – Режим доступу до журналу: <http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19260920530&type=2>
13. Rozporządzenie prezydenta Rzeczypospolitej o kwalifikacjach zawodowych nauczycieli szkół powszechnych. [Електронний ресурс] // Dz.U. 1928 nr 28 poz. 258. – Z dnia 6 marca 1928 r. – Режим доступу до журналу: <http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19280280258&type=2>
14. Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1927. [Електронний ресурс] / Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej. R.5. Cz2. – Warszawa : GUS, 1927. – S.406-424. – Режим доступу до журналу: http://statlibr.stat.gov.pl/exlibris/aleph/a18_1/apache_media/F71VKGNCR7H17KCNGDVR1EYL68GYNJ.pdf
15. Державний архів Тернопільської області – Ф.194. – Спр.136. – 74 арк.
16. Завгородня Т.К. Підготовка вчителів для української народної школи Галичини (1919-1939 роки) / Т.К. Завгородня. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – 135 с.
17. Ступарик Б.М. Шкільництво Галичини (1772-1939) / Б.М. Ступарик. – Івано-Франківськ : [б. в.], 1994. – 144 с.
18. Яремчук В.Д. Правовий статус українських шкіл в Республіці Польща у 1919-1939 рр. [Електронний ресурс] / В.Д. Яремчук. – Режим доступу до журналу: <http://radnuk.info/statti/250-istoriuaprava/14976-----1919-1939-.html>
19. Оболончик Н.Г. Кременецький ліцей в системі освіти Другої Речі Посполитої: дис. ... кандидата історичних наук : 07.00.01 / Наталія Григорівна Оболончик. – Луцьк, 2006. – 224 с.
20. Kształcenia nauczycieli szkół powszechnych (podstawowych) lata 1918-1939. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журналу: <http://sites.google.com/site/ksztalcenienauczycieli/organizacja-ksztalcenia-nauczycieli/lata-1918-1939>.

Галай Н. П. Польская система подготовки учителей в 1918-1932 годах

В статье проанализировано организацию среднего образования на территории Тернопольского воеводства в период 1919-1932 годов в контексте образовательной политики Второй Речи Посполитой. Исследовано место украинских средних школ в гимназической сети края.

Ключевые слова: низшая гимназия, высшая гимназия, аттестат зрелости, «Lex Grabski», Куратория.

Galai M. P. The Polish system of teacher training in 1918-1932

The article analyzes the organization of secondary education in the Ternopil province during 1919-1932 years in the context of the educational policy of the Second Commonwealth. Investigated place Ukrainian secondary schools in secondary network edge.

Keywords: less than high school, higher high school, matriculation, «Lex Grabski», kuratoriya.

УДК: 94(437.6)

Є. В. Бевзюк

ДІЯЛЬНІСТЬ Л. ШТУРА В СЛОВАЦЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ВІДРОДЖЕННІ

Стаття присвячена дослідженню діяльності відомого словацького і чеського лідера національного відродження Л. Штура. Його копітка праця стала вагомим внеском у справу етнічного відродження словацького народу. Саме результативна діяльність Штура та інших словацьких будителів призвела до масштабних культурно-національних зрушень.

Ключові слова: Штур, Словаччина, культура, мова, будитель, етнос, нація, відродження, патріотизм, свідомість.

Актуальність дослідження обумовлюється рядом обставин. Насамперед Штур є центральною фігурою для історії Словаччини XIX століття. Він був ідеологом словацького національного відродження. Під його керівництвом і за його безпосередньою участю були закладені теоретичні основи та практика словацького національного руху.

Предметом дослідження у роботі є наукова і суспільно-політична діяльність Л. Штура періоду словацького відродження. Об'єктом дослідження стало слов'янське відродження і така його складова

частина, як словацьке відродження, що проходило на тлі загальної європейської національно-культурної модернізації.

Метою і завданням дослідження є необхідність відтворення духовних аспектів діяльності Штура, як видатного словацького будителя і національного патріота. Для досягнення поставленої мети необхідно розглянути діяльність та процес розвитку поглядів Л. Штура на проблему словацького відродження.

Рівень дослідження теми. Перші публікації, присвячені життю і діяльності Штура, побачили світ ще у XIX ст. Становлення підходів до дослідження теми будителів та процесу відродження формувалося у руслі ідей Просвітництва. Пізніше історіографія словацького відродження розвивалася у рамках позитивізму. У дореволюційній Росії проблема слов'янського відродження завжди знаходилася у центрі уваги цілого ряду дослідників. Штур як славист-науковець став відомим для російського читача, завдяки його публікаціям, що розміщувалися на сторінках російських періодичних видань [1; 2]. Загалом російську славистику XIX можна охарактеризувати як слов'янофільську. Оцінку Штура, як діяча словацького відродження, ми можемо знайти у працях М. Рігельмана [3; 4], О. Гільфердінга [5], спільній роботі О. Пипіна та В. Спасовіча [6], яка містить основні факти з історії словацького національного відродження.

Радянські історики підійшли до розгляду проблеми словацького відродження, виходячи з методології формаційності суспільно-економічних процесів в історії. У радянські часи світ побачили праці цілого ряду радянських славистів: В. Д'якова, О. Мильнікова, Т. Ісламова, В. Фрейдзона, Д. Маркова, І. Міллера, С. Фальковіча та багатьох ін. [7; 8; 9; 10; 11]. Вагомим внеском у історію європейської славистики стала монографія Л. Лаптевої [12]. Із робіт останніх років варто згадати праці Т. Ісламова, І. Лещиловської, Г. Рокіні [13; 14], монографію Л. Кішкіної: «Словацько-російські літературні контакти у XIX столітті» [15]. Деякими провідними російськими вченими у сучасності переглядається і береться під сумнів навіть саме поняття «слов'янське національне відродження» та піднімається питання про наукову некоректність традиційного тлумачення національно-відроджувальних процесів XVIII-XIX ст. у колишній радянській та сучасній російській і зарубіжній історіографії [16]. Вони вельми аргументовано зазначають, що старі підходи виключають із цих процесів поляків, росіян, українців та білорусів, тому не варто стверджувати про загальнослов'янський характер «національного відродження» у XIX ст.

Проблема слов'янського національного відродження знайшла своє відображення у сучасній українській історіографії. Вивченням та популяризацією славистичної тематики займалися такі слависти, як В. Чорній, Л. Зашкільняк, М. Кріль, М. Крикун [17]. У методологічному плані сучасна славистика зорієнтована на застосування методу комплексного аналізу історії слов'ян у контексті цивілізаційного розвитку. Цей підхід було запропоновано відомим українським теоретиком історії Юрієм Павленко. Згідно з ним, при розгляді світової історії доцільно притримуватися триєдиності принципів стадіальності (формаційності), полілінійності та цивілізаційної унікальності аналізу історичного процесу, що забезпечує «нове бачення соціокультурного руху людства, створює основу для розуміння внутрішньої єдності його економічного, соціального, політичного, культурного, релігійно-морального та інших аспектів» [18, с.158]. Такий метод дослідження видається найбільш раціональним і у вивченні унікального соціокультурного типу словацької етноспільноти та діяльності словацьких будителів періоду словацького національного відродження.

Становлення поглядів Штура відбувалося у відповідності до європейського світоглядного алгоритму початку XIX ст. Політичний і науковий діяч Штур під впливом німецької філософської думки, і особливо поглядів Гердера, розвиває ідеї слов'янської взаємності, гуманізму і свободи, формулюючи філософську концепцію словацького національного відродження. Сучасник Штура Срезневський характеризує його як інтелектуала, знавця і шляхетного ідеаліста, який відданий своїй батьківщині. Інший відомий сучасник-слов'янофіл Ф. Чижов після зустрічі зі Штуром у Братиславі залишив у своєму щоденнику наступний запис: «У Штурі я знайшов самого обдарованого й розумного з усіх ... слов'янських письменників. ... Штур розуміє слов'янство у сучасному його вигляді ... Дивно, що, незважаючи на зовсім інші шляхи у підходах до думок, незважаючи на зовсім різні обставини виховання і різноманітні впливи, ми безперервно сходимося з ним у одних висновках» [19, с.253].

Штур народився у Середній Словаччині у багатодітній родині вчителя. Під час навчання у євангельській гімназії міста Рабе юний Штур завдяки професору Петцу познайомився і зацікавився словацькою проблематикою. По закінченню гімназії він продовжує навчання у Братиславському ліцеї, де існувала єдина в Угорському королівстві кафедра чесько-словацької мови і літератури. Саме тут він залучається до витоків становлення словацького національного руху. З 1835-1836 рр. Л. Штур стає заступником голови Братиславського «Чесько-словацького товариства», яке з 1837 р. було реорганізовано в Інститут чесько-словацької мови і літератури [20, с.18-23]. Поряд з Врховським Штур відіграє важливу організуючу роль у студентському русі. Він плідно працює у якості керівника мовного відділення кафедри чеськословацької мови і у Братиславському ліцеї. До того ж, поряд з Годжею, Гурбаном та іншими він виступає як організатор літературного товариства Татрін [13, с.73].

Працюючи на посаді помічника професора Палковича, Л. Штур виступає перед ліцеїстами з лекціями по літературі, слов'янській історії і етнографії. При цьому він спирався на ідеї і наукові досягнення Коллара та Шафарика [21, с.38]. Його старанність та відданість національній справі описана у листі з Відня на батьківщину майбутнього службовця канцелярії Київського військового, Подільського і Волинського генерал-губернатора М. Рігельмана. У своєму листі він пише про Штура, що «слов'янська молодь стала старанно відвідувати лекції талановитого викладача, що були проникнуті змістом народності і зігріті любов'ю, кількість слухачів значно збільшилася.... Але скоро занепокоєння оволоділо угорцями, стали помітними ці успіхи; почалися утиски, які закінчилися тим, що не дивлячись на постанови та права Академії, Штур був звільнений від викладання, і слов'янські читання припинилися» [3, с.230-231].

У виступах він висловлює сміливі ідеї про необхідність демократизації політичного і громадського життя. Особливо гостро ставить питання про необхідність надання права вільного використання словацької мови в усіх суспільних сферах. Штур відстоює ідею необхідності прийняття єдиної національної ідеології, яка підняла б національну самосвідомість західних слов'ян на більш високий організаційний рівень. Як справедливо зазначено у Р. Загори, Штур та його соратники, формуючи нову якість словацького руху, виходили з необхідності «прийняття єдиної національної ідеології, яка підняла б національну самосвідомість словацького народу на новий, більш високий рівень, існувала необхідність створення нової загальнонаціональної мови ... Мова, таким чином, сприймалася як важливий ідеологічний засіб консолідації народу. Крім того, це означало виділення словаків із чехо-словацької літературно-мовної спільноти...» [22].

Після студентських виступів 1837 р. настає період політичних репресій. Офіційна влада забороняє діяльність всіх студентських товариств, в тому числі «Чесько-словацького товариства». Л. Штур покидає батьківщину на два роки і поступає на навчання до університету, що розташовувався у німецькому місті Галле [23, с.33-38]. Під час навчання у Німеччині Штур розширяє коло своїх наукових знайомств, а польовим об'єктом його досліджень стають лужицькі серби. Відвідавши у 1839 р. Будишин, Штур своїм баченням завдань слов'янського відродження та перспективи етнічної взаємності надав певну теоретичну підтримку молодому серболужицькому етнокультурному руху [1]. Першим російським славістом, з яким зустрівся Л. Штур у цей час, був О. Бодяньський. Знайомство з Бодяньським відбулося у Празі, де Л. Штур зупинився по дорозі до університету у Галле. Під час перебування в Пруссії Л. Штур познайомився з П. Прейсом і І. Срезневським [24, с.182,214]. У цей час до кола близьких знайомих Штура входять знамениті діячі науки (П.І. Шафарик, Й.М. Гурбан, М.М. Годжа, В. Ганка, І.І. Срезневський, О.М. Бодяньський, П.І. Прейс) і видатні слов'янські мислителі і політичні діячі (Л. Гай, А.Б. Врховські, М.А. Бакунін та інші) [25].

Локомотивним питанням у процесі становлення нації для словацьких будителів залишалася мовна проблема, яка фактично опинилася у центрі політичної боротьби. Саме у цей період мовний аспект у процесі відродження, зауважує В. Матула, посів особливе місце, тому що: «Без перебільшення можна сказати, що мовне питання і не лише в сенсі захисту мовних прав, але й в сенсі створення загальнонаціональної літературної мови є кардинальним питанням всього словацького національного відродження» [26, с.88]. Будителі надавали слов'янським мовам етнозберігаюче значення, відводили особливу роль мовам у системі слов'янських культурних взаємин. Цієї думки дотримувалися не всі діячі слов'янського відродження. Л. Штур вважав, що численність слов'янських літератур, певним чином гальмує взаєморозуміння і становлення культурної загальності в умовах пануючої романо-германської культури. У своїй праці «Слов'янство і світ майбутнього» Л.Штур пише: «У слов'ян багато літератур, але чи будуть вони здатні з причини їхньої малочисельності відповідати значним вимогам людського розвитку, у той час коли вони вийдуть на світову арену? У порівнянні із західними літературами, з німецькою, французькою, англійською, всі наші літератури за винятком російської – маленькі і не дуже значні, не виключаючи і чеську літературу. До того часу, поки слов'янські племена будуть роздроблені, у них не буде можливості досягти чогось значного У слов'ян є серйозна причина створити єдину літературу – це їхній людський, політичний, історичний обов'язок» [27, с.173].

Наведена теза Штура з його відомого твору, на нашу думку, до кінця не відображає всю реальність та глибину штуровської ідеології словацького відродження. Штур як діяч історичного часу панування імперій на теренах мультиетнічної Європи чітко проводив у практику словацького відродження ідеологію поміркованої обережності та спирався на існуючі політичні реалії, балансування на протиріччях та інтересах двох великих монархій – Габсбургів та Романових. Штур і його адепти подолали легітимізм і аполітичність концепції Коллара. Молоде покоління словаків, яке напередодні «Весни народів» очолив Л. Штур, практично піддало ревізії ідеї Коллара про слов'янську взаємність. Штуровці наполягали на ідеї існування самобутності словацької нації, та не сприймали теорію слов'янського племені Коллара. Таким чином, штуровці, розвиваючи зв'язки, як по горизонталі із середовищем сусідніх слов'янських народів, так і по вертикалі у колі потужних європейських монархій, на практиці плекали ідею збереження самобутності словацького народу та презентували словацький етнос у якості повноправної етнічної складової між іншими народами Європи [14, с.8].

Аналіз ідейної і творчої спадщини Штура дозволяє стверджувати, що його гасло про «єдину слов'янську літературу» – це скоріше данина словацького будителя кон'єктурним вимогам часу, а точніше відповідь на імперський уніфікаційний тиск з боку двох потужних геополітичних гравців із Заходу та Сходу. Мудрість національних діячів саме і полягала у спробі знайти компромісний варіант, який дозволив би не тільки не зникнути під масштабною величчю імперій, але й розвинути етнокультурний потенціал словацького народу. В існуючих реаліях Штур мудро обирає найкращий варіант для збереження словацької культури. Будитель ставить питання щодо мовної кодифікації. Іншими словами необхідно було провести впорядкування і фіксацію мовних норм, створивши таким чином загальну національну словацьку мову. Штур пише наступні книги, що присвячені філологічним, політичним і культурним проблемам: «Наука словацької мови» («Nauka řeči slovenskej») [27] та «Наречія словацькі» («Norečja Slovensku») [6, с.345]. У працях він обґрунтовує право на існування словацької як літературної мови. Така постановка проблеми мала виключне значення для подальшого консолідації словацького національного руху, тому що у працях обґрунтовувалось право на подальше існування словацької у якості національної літературної мови.

Штур, Гурбан, Годжа та їхні прихильники, які називалися «штуровці», фактично виступили проти тієї частини словацького національного руху, яка зайняла позицію Шафарика, Берналака, Коллара. Останні були етнічними словаками, але при цьому відстоювали ідею створення єдиної чесько-словацької мови та висловлювалися проти визнання словацької літературної мови у якості самостійної національної мови. Крім того, проти «штуровців» виступив Чеський народний музей. Під «музейним патронатом» було видано збірку, у якій відомі чеські та словацькі науковці намагалися довести перспективність програми «книжкової єдності обох племен». Штур і його послідовники не підтримали такий ризиковий шлях збереження словацької етнічності. Вони дотримувалися відомої гегелівської діалектичної тези «про єдність і різноматття». Штуровці справедливо вважали, що створення спільної для словаків і чехів літературної мови в умовах онімечення з однієї сторони, а з іншої – зростаючої мадяризації, у кінцевому підсумку ослабить і знищить словацький національний рух, а потім відповідно підірве «життєві народні сили» [21, с.111-113]. З цього приводу Штур писав наступне: «Ми знаходимося у настояньому чистилищі бо якщо ми пишемо на чистій чеській мові, то ми закриваємо шлях до читання для нашого простого народу» [28, с.276]. Штур намагається своєю творчою діяльністю протидіяти тривалому процесу мовно-культурної асиміляції, що на його переконання позитивно вплине на свідомість етнічного самовизначення. Тому у 1843 р. у Лейпцигу німецькою мовою він пише публіцистичну книгу «Протести та скарги слов'ян в Угорщині на протизаконне свавілля угорців» [29, s.515-548], а пізніше виходить книга під назвою «Дев'ятнадцяте століття і мадяризм» [2, с.54]. У працях він не просто констатує наявність зростаючого тиску на духовне словацьке середовище, а, апелюючи до європейської громадської думки, привертає увагу до словацького народу, який, на його переконання, не має можливості модернізувати власну етнічну культуру.

Фактично на рубежі 30-40-х рр. XIX ст. відбулося певне розмежування поглядів у діячів західних слов'ян на програмне бачення практики та завдань діяльності словаків у національному русі слов'ян Австрійської імперії. Розмежування було викликане формуванням чітких контурів чеської програми австрославізму. Її чеські прибічники, як представники найбільш самостійного слов'янського руху на теренах Габсбургської імперії, привласнили собі право в дусі «чехо-слов'янської» концепції безпосередньо висловлювати національні інтереси словаків, як частини єдиного «чесько-словацького племені». «Штуровська доктрина самостійного розвитку словацького народу суперечила програмі чеських австрославістів. Досить помітними розбіжностями між чеським і словацьким національними рухами стали після публікації статті К. Гавлічка-Боровського «Слов'янин і чех»; по суті справи, ця стаття стала програмним маніфестом чеського австрославізму. Штур критикував роботу Гавлічка, особливо в тій її частині, де йшлося про зближення чеського австрославізму і ілліризму» [30]. Штур продовжував цілеспрямовано та планомірно визначати самостійне русло словацького відродження. У цей час розширяється коло рішуче налаштованих словацьких патріотів, що не могло не викликати протидії з боку угорської влади Австрійської імперії. У 1844 р. угорська влада примусила Людовіта Штура залишити кафедру Братиславського ліцею [31, с.215-216].

Особливе місце у колі штуровських однодумців займали Й.М. Гурбан (1817-1880) і М.М. Годжа (1811-1870): двоє обдаровані вихідці із кіл словацької протестантської інтелігенції. Гурбан в історію словацької літератури увійшов перед усім як автор творів на історико-патріотичну тематику («Доля Нітри», «Оліяр» та ін.). В історії словацького відродження вони разом із Годжою залишили слід як особистості, що разом із Штуром протистояли спробі поширити чеську літературну мову на словацьке етнічне середовище [32, р.138]. Суспільно-політична філософія Годжі та Гурбана – це політична обережність в оцінці проблеми австро-угорських відносин. Словаки були заручниками політичних стосунків, що мали місце у імперії. Особливо це проявилось під час Угорського повстання 1848-1849 рр. Словак Годжа стояв на боці австрійського імператора, якого переважна частина словацьких діячів періоду відродження вважала народним захисником, гарантом та опорою у протидії віденським та місцевим бюрократам [33, р.389]. Досить образно характеризують вплив австрійської

бюрократичної системи на національні рухи і в тому числі на словацький національний рух Д. Травін і О. Марганія. Вони доводять, що в політичних системах таких держав Центральної Європи, як Австрія та Франція надзвичайно сильно були розвинуті адміністративні витoki. «Хоча Австро-Угорщина не була історично так само сильно забюрократизованою країною, як, скажімо, Франція, віденська бюрократія поступово перетворилася на досить значний фактор впливу, причому характер австрійського чиновництва, мабуть, навіть більшою мірою нагадував характер чиновництва російського, ніж французької бюрократії. ... Французька бюрократія в значній мірі була прикладом для наслідування, заражаючи країну своєю впевненістю у державну силу. Австрійська – «вселяла скоріше страх, ніж захоплення» [34, с.567-678].

Поступово парадигма розвитку словацького національного руху на тлі колларовської ідеї «слов'янської єдності» втрачає актуальність. Л. Штур за нових соціально-політичних обставин приходить до висновку про необхідність реформування програми національного руху, виходячи не з ідеї слов'янської загальності або єдності, а з принципу етнічної самобутності словаків і чехів. На цей час вельми помітними стали програмні розбіжності та масштабність кінцевого завдання, що стояли перед словацьким і угорським національними рухами. Каталізатором розростання протиріч стає діяльність графа К. Зай. на посаді генерального інспектора євангелістської церкви в Угорщині. Зай не тільки сприяє проникненню угорського кальвіністського духівництва до керівництва церковними установами Словаччини, він також обіймається проблемою ліквідації студентських мовно-літературних гуртків в усіх ліцеях, що були розташовані на території Угорського королівства. Подібні неприховані антисловацькі дії не могли не викликати стурбованість у будителів і у середовищі словацьких патріотів. У 1842 р. від імені словацького народу євангелістська словацька інтелігенція звернулася до Австрійського імператора із петицією [8, с.190]. Документ носив характер звернення, у якому висловлювалося прохання до імператора підтримати культурно-мовну програму словаків і захистити словацький народ від мадяризації.

Такі відомі представники словацької інтелігенції, як Павел Йозеффі, Ян Халупка, Самуїл Ференчик та Михал Годжа від імені словацьких патріотів, що належали до різних соціальних верств словацького населення, звернулися «з вірнопідданим проханням до імператора захистити їх від непомірних угорських домагань... сто чоловік з усіх станів і обох віросповідань скріпили прохання своїми підписами. Штур і Коллар були головними ініціаторами цієї справи, яка все одно, довгий час залишалася без всілякого успіху. У 1844 році до Відня була відправлена нова, друга депутація, і також переважно за наполяганням Штура» [2, с.54]. Візит другої депутації до австрійського імператора також не приніс якісних позитивних результатів, які сприяли б справі підтримки словацького відродження з боку офіційної влади.

Саме у цей період написання та подання на адресу австрійського імператора петиції Штур (1842 р.) пише «Старе та нове століття словаків» [35] – брошуру, в якій докладно висвітлено ряд проблем та труднощів культурного характеру, що стояли перед словацьким етнічним середовищем. У згаданій роботі Штур рішуче полемізує із численною угорською публіцистикою, яка намагалася довести, що словацький народ не має майбутнього і являє собою лише незначну етнографічну групу. Штур аргументовано наводить численні доводи про здатність словаків стати «суб'єктами політичного права» [8, с.190]. Для Штура національна ідея часів відродження – це перш за все процес, що розкривається не через динаміку, або еволюцію політичної системи (зміна її станів у часі і просторі), а скоріше через проблему духовного вибору.

Ідея самобутності у якості парадигми процесу словацького відродження є цілком логічним продовженням європейських політичних обставин ХІХ ст. Європейські країни трансформуються у нові типи держав, в яких вибудовується бюрократична імперська ієрархія взаємовідносин із регіонами. Центр намагається повністю підпорядкувати суспільно-економічний розвиток етнічних околиць своїм інтересам. Штур розумів, що імперії з їхньою титульною культурою несуть асиміляцію малочисельним словакам. До того ж, Штур, як публічний ідеолог словацького національного руху, заперечує та піддає критиці тезу свого політичного опонента Ф. Палацького за його спробу нав'язати словацькому національному руху ідеологію чеського австрославізму. Штур вважає, що імперська світоглядна парадигма австрославізму згубно впливає на процес формування національної словацької культури. Безпосередньо він пише: «Ідея створити з Австрії основу для слов'янських племен у Центральній Європі народилася у головах чехів. Це ідея освіченого і розсудливого, але божевільного й короткозорого чеського історика Палацького ... При цьому для чехів відкривалася перспектива гегемонії над слов'янськими племенами, які живуть у Австрії, і, нарешті, відповідно відкривається перспектива перетворення Австрії за їхнім уявленням ...» [36, с.87].

В умовах зростаючої етнокультурної конкуренції у регіонах Центральної і Центрально-Східної Європи для словацького відродження напередодні «Весни народів» не втрачає актуальності мовне питання. Штур та національна словацька еліта справедливо відносила мову до одного з основних елементів у системі культурних і фундаментальних цінностей нації. Так, у праці «Скарги та нарікання словаків», яка вийшла у 1843 р. у Лейпцігу, Штур писав: «Тільки мова робить націю нацією, без неї

вона була б нічим» [10, с.201]. Для словацького національного руху 40-х рр. актуальним залишається питання становлення нової літературної мови. До того ж, проблемною справою у словацькому національному русі залишається використання такого просвітницького засобу, як книга. Нерозвиненість національної видавничої справи ускладнювало презентацію словацького етносу європейській спільноті. Наприклад, Годжа лише після того, як виїхав з Угорської частини Австрійської імперії, зміг видати німецькою мовою книгу «Словаки. Внесок у висвітлення слов'янського питання в Угорщині» («Der Slowak. Beiträge zur Beleuchtung der slawischen Frage in Ungarn»). Інший штуровець, євангелістський словацький пастор Гурбан на початку своєї публіцистичної діяльності, і політичної кар'єри переважно користувався чеською мовою і лише працюючи у редакції альманаху «Nitra» (виходив з 1841р.) та пізніше приймаючи участь поряд із Штуром у підготовці такого періодичного видання, як «Словацькі новини», остаточно стає на позиції захисту словацької мови, як засобу етнічного збереження та національного відродження [37]. Газета видавалася на новій словацькій мові, у кодифікації якої Штур відіграв провідну роль. Зміст надрукованих на газетних шпальтах статей свідчили про багаторічну роботу національних діячів над національною програмою [38, с.34-35]. Така інтенсифікація процесу словацького відродження у 40-х роках XIX ст. була не випадковістю, а скоріше алгоритмом загальності. У цілому ряду слов'янських народів цей процес проходив навіть більш бурхливо. Для прикладу наведемо що у чехів у цей час плідно працюють Палацький, Гавлічек-Боровські, Браунер, Рігер, Фріч, Сладковський, Арнольд, Сабіна. Словацьке відродження у порівнянні із чеським за рівнем інтенсивності та ідеологічним наповненням було більш повільним, але все одно розвивалося на тлі процесу національно-патріотичної єврозагальності і конкурувало із потужним національним угорським рухом. І така конкуренція є досить логічним продовженням діалектичної боротьби єдності і протилежності, яка саме і визначає життєздатність народу і його право на подальшу історію. З цього приводу висловився представник німецької геополітичної школи К. Шмітт у праці «Поняття політичного»: «народ існує політично тільки у тому випадку, якщо він утворює незалежну політичну спільність і якщо він при цьому протиставляє себе іншим політичним спільнотам в ім'я збереження своєї специфічної спільності» [39, с.550]. Таким чином, словацьке відродження шляхом пошуку компромісів з офіційним Віднем, шляхом протистояння політиці мадяризації і германізації розвивалося поступово і без радикалізації.

Бурхлива суспільна діяльність такого словацького будителя, як Л. Штур не могла залишитися поза увагою російських науковців, що отримали офіційне відрядження від імперського уряду. Наприклад, у травні 1843 року тимчасово виходить у відставку слов'янофіл Микола Рігельман. Цариною його інтересів стає гуманітарна сфера, у рамках якої він здійснив поїздку до Відня. Під час мандрівки майбутній чиновник Канцелярії Київського військового, Подільського і Волинського генерал-губернатора зупиняється у Братиславі. Там відбувається його знайомство із Л. Штуром. Після багатогодинного спілкування словацький будитель надає київському мандрівникові рекомендаційний лист, у якому високо відзивається про допитливість та обізнаність чиновника з Києва слов'янською проблематикою. Лист був адресований хорватському журналісту Людовіту Гаю, що містив наступне: «Високошановний пане! Пан Микола Аркадійович Рігельман, високо освічений росіянин, що подорожує по слов'янським країнам та має на меті пізнавати наші країни, наше західне плем'я. Для нього дуже важливим є слов'янська наука, тому він переконаний, що Ви зможете йому допомогти у цій благородній справі» [25, с.365]. Загалом у період відродження на слов'янських імперських теренах Австрії побував цілий ряд представників Російської імперії: О. Тургенєв, П. Кайсаров, М. Погодін, О. Шишков.

Загалом діяльність Л. Штура в умовах формування національної культури нового історичного типу відзначалася наполегливим пошуком політичної парадигми розвитку слов'янського світу загалом і словаків зокрема. Тому регулярні зустрічі Штура зі слов'янофілами не були випадковістю. Одним з перших зі слов'янофілів, хто у 40-х роках у Празі зустрівся із Штуром, був письменник В.О. Панов. Своім враженням від цієї зустрічі Панов досить докладно ділиться у листі до своєї матері [40, с.111-116]. Наступним, хто розкриває Штуру світоглядні принципи слов'янофільства, стає видавець, редактор суспільно-політичних журналів і газет Ф.В. Чижов. Останній намагався переконати слов'янську національну еліту, що «тільки простий, ще не зіпсованої природи» слов'янин зможе повернути західноєвропейську цивілізацію до гармонії [41, с.58].

Для славістів публічна діяльність Штура асоціюється із заснуванням у 1845 р. першої національної словацької газети, видання якої довгий час заборонялося владою. Сучасники писали, що «маючи на меті отримати дозвіл на видання, йому довелося подолати найбільші труднощі, з якими, здавалося, майже неможливо було боротися порядній людині; щоб оцінити його внесок, потрібно згадати, що у той час, будь-яке, навіть саме просте смиренне бажання слов'ян, вважалося в Угорщині «державною зрадою». Втім Штур знайшов собі потужного заступника в особі покійного барона Кульмера; завдячуючи його впливу навесні 1845 – року він нарешті отримав довго очікуваний на протязі трьох років дозвіл на видавництво газети. Угорські слов'яни зраділи. Цього ж року було

засновано так званий «Татрін» – літературне слов'янське товариство, яке ставило за мету втілювати у життя народні переконання. Воно утворилося під керівництвом Штура, Гурбана і Годжі» [2, с.54].

Після отримання дозволу «Словацька національна газета» («Slovenské národné Noviny») та її літературний додаток «Татранський орел» («Orol Tatranski») (1845-1848) стали для Штура засобом проголошення нової словацької національної програми. Усвідомивши особливість газети як засобу масового впливу на процес формування національної свідомості, Л. Штур на його сторінках у зверненні до народу формулює мету видання. «Головним обов'язком газети є завдання роз'яснювати громадські справи у країні ... Для нас буде мати значення головним чином особиста безпека, безпека майна, а також значний розвиток вітчизняної економіки, суворе служіння справедливості, сильна виконавча влада, необхідна для всього цього, розквіт благополуччя в країні, покращення освіти народу, підвищення рівня його моральності – все те, що зміцнює батьківщину, сприяє її розквіту» [42].

На газетних шпальтах Штур діалектично репрезентує зміст національної словацької програми: від простого формування наявності регіональної проблеми етнічного культурного ренесансу до визнання наявності словацького питання у рамках Австрійської імперії. У газеті піднімалися питання забезпечення національно-культурних прав словаків [43, с.7]. Та все ж основною причиною трансформації національно-культурного руху словаків у національно-політичну площину стало економічне піднесення та відповідні соціально-політичні зміни, що мали місце в Австрійській імперії. Невипадково, що Штур на газетних шпальтах у 1846 активно обговорює проблему рівних прав, ліквідації феодальних повинностей і шляхетських привілеїв [44, с.205].

Сучасники відмічали, що з газетних сторінок «Штур спілкувався зі своїм народом рідною мовою, намагався надати їй літературної форми, з метою зробити цю мову писемною. До того ж, своїми думками про це він поділився у двох творах, що у 1846 р. були видані у Братиславі: «Наука словацької мови» («Nauka řeči Slovenskej») та «Словацька говірка та необхідність писати на цій говірці» («Nářečja Slowenskuo alebo potreba písanja v tomto nářeči»)» [2, с.55]. Головна заслуга названих творів Штура полягає у концептуальному баченні будителем шляху модернізації словацької мови. До того ж прийняття словаками остаточного літературного мовного варіанту та його використання у якості книжкового сприяло конфесійній консолідації словаків, зближенню католицької частини словацького населення із його протестантською частиною. Розгляд практики словацького відродження не можливий без врахування фактору віросповідання. Наприклад, напередодні «Весни народів» існували наступні статистичні данні словацького населення Австрійської імперії: католиків нараховувалося 1,933 тис., протестантське населення словаків складало 800 тис. [45, с.80]. Безумовно у XIX ст. релігійний аспект залишався вагомим фактором у практиці процесу духовної консолідації словацького народу. Хоча словацькі католики та протестанти поступово долали релігійні протиріччя. У 1844 р. Ліптовському Мікулаші було засновано культурне товариство «Татрін». Це безумовно сприяло створенню атмосфери єднання у національному словацькому русі.

Але в цілому, напередодні «весни народів» етнічні рухи вже перестали існувати лише як суто регіональне явище, що у свою чергу породило об'єктивне бажання спробувати координувати поки що романтичні дії різноманітних рухів та етнічних об'єднань. Перші координаційні шляхи лежали у площині наукових зв'язків і участі діячів словацького національного руху у політичному житті Угорського королівства і Австрійської імперії в цілому. Більш висока форма об'єднань передбачала організацію політичних товариств напередодні революції 1848 р. і перших паростків робітничого руху. Всі ці зміни суспільних настроїв, що мали місце у період словацького відродження, досить швидко підмічав Л. Штур. Так виступаючи у 1847 р. в угорському парламенті він як депутат з високої трибуни у виступі палко висловився за необхідність скорішої ліквідації соціальної нерівності: «Свята справа, – сказав Штур, – розвитку людства призиває нас визначити раз і назавжди основу для звільнення народу. У західних країнах феодальні відносини більше не в моді, тому що вони несумісні з духом сучасного століття. Як я розумію, ми стоїмо на межі двох століть: одного того, що уходить, коли правда надавалася лише окремим людям і кастам, та іншого, того що наступає, коли вони (права – Е.Б.) будуть надані кожному, і у реальному змісті будуть достойними людини. Так постараємося ж не відставати від вимог нашого століття» [46, с.36].

Підводячи підсумки діяльності Л. Штура у першій половині XIX ст. необхідно відмітити, що будитель залишив в історії Словаччини помітний слід діяча національного масштабу, фундатора модернізації словацької етнічної культури. Культурно-освітня програма Штура апіорі носила соціально-економічний та політичний зміст та об'єктивно відповідала буржуазно-демократичному характеру епохи. Ідеї Штура сформувалися на тлі європейського романтизму та стали основою національної ідеології в літературі та мовним фундаментом. У середині XIX століття завдяки зусиллям словацької протестантської інтелігенції в особі Л. Штура, М. Годжі, Й. Гурбана був кодифікований і введений в життя новий варіант літературної словацької мови. Згодом він отримав назву «штуровщина». В основі національної програми Штура лежать такі фундаментальні та загальноєвропейські прагнення, як введення демократичних свобод, ліквідація феодалізму та створення умов для соціально-економічного прогресу. Специфікою штуровського погляду на процес

розвитку словацького соціуму стала ідея можливості позакапіталістичного шляху розвитку словацького народу у формах селянської громади. У цілому в рамках загальних для Європи ідей, що виникли напередодні «Весни народів» Штур та ціла плеяда словацьких будителів сформували регіональні етнокультурні прагнення, що переросли у національні вимоги – розвиток національної культури визнання своїх прав у рамках багатонаціонального Угорського королівства.

Джерела та література

1. Штур Л. Путешествие в Лужицы весною 1839 года / Л. Штур // Денница. – 1839. – №1. – С.3-8; №2. – С.13-25.
2. Штур Л. Перевод с немецкого подлинника доставленного из Праги / Л. Штур // Русская беседа. – М., 1860. – Год пятнадцатый. – Кн.19. – С.51-60.
3. Ригельман Н.А. Продолжение писем из Вены. Письмо 4 / Н.А. Ригельман // Московский литературный и ученый сборник на 1847 год. – М. : Типография Семена, 1847. – С.193-261.
4. Ригельман Н.А. Три поездки за границу / Н.А. Ригельман. – М., 1871. – С.199-207.
5. Гильфердинг А.Ф. Западные славяне / А.Ф. Гильфердинг // Русская беседа. – Т.IV. – Кн.19. – С.1-65.
6. Пыпин А.Н., Спасович В.Д. Обзор истории славянских литератур / А.Н. Пыпин, В.Д. Спасович. – СПб. : Изд. О.Д. Бакста, 1865. – 530 с.
7. Дьяков В.А. Славянский вопрос в мировоззрении и деятельности М.А. Бакунина / В.А. Дьяков // Общественная мысль и славистическая историография. – Калинин, 1989. – С.5-23.
8. Исламов Т., Фрейдзон В. Освободительные движения народов Австрийской империи: Возникновение и развитие, конец XVIII в. – 1849 г. / Т. Исламов, В. Фрейдзон. – М. : Наука, 1980. – 609 с.
9. История словацкой литературы / [Ред. коллегия: Ю.В. Богданов и др.] ; АН СССР. Ин-т славяноведения и балканистики. – М. : Наука, 1970. – 471 с.
10. Миллер И.С., Фрейдзон В.И. Формирование наций в Центральной и Юго-Восточной Европе: исторический и историко-культурный аспекты. Центральная и Юго-Восточная Европа в эпоху перехода от феодализма к капитализму / И.С. Миллер, В.И. Фрейдзон. – М. : Наука, 1981. – 359 с.
11. Фрейдзон В.И. Развитие капитализма и национальные движения в славянских странах / В.И. Фрейдзон. – М.: «Наука», 1970. – 361 с.
12. Лаптева Л.П. История славяноведения в России в XIX веке / Л.П. Лаптева. – М. : Индрик, 2005. – 847 с.
13. Исламов Т., Лещиловская И.И., Ненашева З.С. Славянские матицы: XIX век / Т. Исламов, И.И. Лещиловская, З.С. Ненашева. – М. : Ин-т славяноведения и балканистики РАН, 1996. – Том 2. – 294 с.
14. Рокина Г.В. Теория и практика славянской взаимности в истории словацко-русских связей XIX в. / Г.В. Рокина // Славянское движение XIX-XX веков. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 2005. – С.5-30.
15. Кишкина Л.С. Словацко-русские литературные контакты в XIX веке / Л.С. Кишкина. – М. : Наука, 1990. – С.40-41.
16. Исламов Т.М., Фалькович С.М. Средняя Европа в Новое время (XVIII в. – 1918 г.) / Т.М. Исламов, С.М. Фалькович // Институту славяноведения и балканистики 50 лет. – М. : Индрик, 1996. – С.80-104.
17. Криль М.М. Украинско-чешско-словацкие общественные и культурные связи 20-60-х годов XIX в. : Диссертация на соискание ученой степени к.и.н. / М.М. Криль. – Львов, 1985. – 205 с.
18. Павленко Ю. Три підходи до розуміння світового історичного процесу / Ю. Павленко // Політична думка. – 1997. – №1. – С.148-165.
19. Чижов Ф.В. Путешествие по славянским землям 1845 года. Дневник / Ф.В. Чижов // Славянский архив. – М., 1958. – С.248-259.
20. Матула В. Людовит Штур / В. Матула. – Братислава, 1956. – 80 с.
21. Смирнов Л.Н. Формирование словацкого литературного языка в эпоху национального возрождения (1780-1848) / Л.Н. Смирнов // Национальное возрождение и формирование славянских литературных языков. – М. : Наука, 1978. – С.109-116.
22. Загора Роман. Контакты Людовита Штура с учеными и мыслителями России [Электронный ресурс] / Роман Загора. – Режим доступа: <http://history.spbu.ru/userfiles/011-Zagora.pdf>.
23. Golaň K. Ľudovít Štúr a slovenské národné hnutie v tridsiatych rokoch 19 st. / K. Golaň. – Bratislava, 1956. – S.33-38.
24. Listy Ľudovíta Štúra / Vyd. V. Matula. – Bratislava, 1999. – D.IV. – 412 s.
25. Listy Ľudovíta Štúra / Vyd. Ambruš, J. – Bratislava, 1954. – D.I. – 528 s.
26. Матула В. Характеристика процесса формирования нации у словаков / В. Матула // Формирование наций в Центральной и Юго-Восточной Европе. Отдельный оттиск. – М. : Наука, 1981. – С.78-94.
27. Štúr Ľ. Nauka reči slovenskej [Электронный ресурс] / Ľ. Štúr. – Режим доступа: http://www.juls.savba.sk/ediela/nrs/nauka_reci_slovenskej.html.
28. Марков Д.Ф. Les cultures slaves a l'epoque de la formation et du development des nations slaves XVIII-XIX ss. / Д.Ф. Марков ; Институт славяноведения и балканистики Академии наук СССР. – М. : Наука, 1978. – 399 с.
29. Ormis J.V. O reč a národ / J.V. Ormis. – Bratislava, 1973. – 682 s.
30. Рокина Г. Словаки и Пражский съезд 1848 г. [Электронный ресурс] / Г. Рокина // Энциклопедия культур Déjà vu. – Режим доступа: <http://ec-dejavu.ru/p2/Panslavism-2.html>.
31. Никитин С.А. История южных и западных славян / С.А. Никитин. – М. : Изд-во Московского университета, 1957. – 573 с.
32. Čapek Thomas. The Slovaks of Hungary: Slavs and Panslavism / Thomas Čapek. –The Knickerbocker Press, 1906. – 214 p.
33. Kann Robert A. A history of the Habsburg Empire, 1526-1918 / Robert A. Kann. – University of California Press, 1974. – 646 p.
34. Травин Д., Маргания О. Европейская модернизация / Д. Травин, О. Маргания. – М.; СПб. : АСТ, 2004. – Кн.1. – 665 с.

35. Štúr Ľudovít. Starý a nový věk Slováků [Електронний ресурс] / Ľudovít Štúr. – Режим доступу: <http://texty.citanka.cz/stur/snvtoc.html>.
36. Danilčik M.L'. Stur a Slovanský zjazd v Praze roku 1848 / M.L'. Danilčik // L'. Stur v suradniciach minulosti a súčasnosti. – Matica slovenska, 1997. – S.84-103.
37. Városová E., Svetonázor. Ľudovít Štúr a jeho vplyv na ideologické formovanie slovenského národa / E. Városová, Svetonázor // Kapitoly z dejín slovenskej filozofie. – Bratislava, 1957. – 236 s.
38. Аксенова Е.П. Славянские съезды: XIX-XX вв. / Е.П. Аксенова. – М. : Институт славяноведения и балканистики РАН, 1994. – 143 с.
39. Шмитт К. Планетарная напряженность между Востоком и Западом и противостояние Земли и Моря / К. Шмитт // Основы геополитики. Геополитическое будущее России. – М., 1997. – С.543-564.
40. Панов В.А. Встреча с Европой. Письма В.А. Панова к матери М.А. Пановой. 1841-1843 гг.) / Сост. Т. Ивантышинова, М. Досталь. – Bratislava, 1996. – С.111-116.
41. Симонова Инна. Чижов Фёдор / Инна Симонова. – М. : Молодая гвардия, 2002. – 336 с.
42. Штур Л. О программе газеты «Словенске народни новины» / Л. Штур // Русская беседа. – М., 1854. – С.48-66.
43. Харциева Г.Ю. Газета «Словенске народне новины» (1845-1848 гг.) и её роль в национальном движении словаков. Автореф. канд. дис. / Г.Ю. Харциева. – М., 1980. – 18 с.
44. Štúr L. Politické state a prejavy / L. Štúr. – Bratislava, 1954. – 396 s.
45. Савельев-Ростиславич Н.В. Славянское народонаселение в Европе. Славянский сборник. Выдержка из книги. – СПб. : Типография Конрада Вингебера, 1845 / Н.В. Савельев-Ростиславич // Журнал министерства народного просвещения. – СПб., 1845. – Ч. XLVIII. – С.79-81.
46. Štúr L. Slovanstvo a svet budúcnosti / L. Štúr. – Bratislava, 1993. – 382 s.

Бевзюк Е. В. Деятельность Штура в словацком национальном возрождении

Работа посвящена исследованию деятельности известного словацкого лидера национального возрождения Л. Штура. Его кропотливая работа стала важным вкладом в дело этнического пробуждения словацкого народа. Именно результативная деятельность словацких деятелей возрождения привела к масштабным культурно-национальным сдвигам, которые имели место в этнической словацкой среде.

Ключевые слова: Штур, этнос, нация, будитель, возрождение, Словакия, культура, язык, сознание, патриотизм.

Bevzyuk Ye. V. Štúr activities in the Slovak national revival

The work is devoted to the research of a famous Slovak and Czech leader of the national revival L. Stur. This hard work was a significant contribution to the ethnic revival of the Slovak people. The effective activity of Stur and other Slovak public figures evoked serious cultural changes. The source of the national revival that gave power to the patriotic forces of the Western Slavs, was their own national culture burgher, peasantry, minor bourgeoisie and a few patriotic minded representatives of the feudal class.

Keywords: Stur, Slovakia, culture, language, public figures, ethnos, nation, revival, patriotism, conscience.

УДК: 271.5:37.014.52"157/164"(045)

А. В. Папазова

МАТЕРІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРДЕНУ ЄЗУЇТІВ У СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОМУ РЕГІОНІ В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

Представлено й проаналізовано матеріал щодо матеріального забезпечення ордену єзуїтів у східнослов'янському регіоні Речі Посполитої в останній третині XVI – першій половині XVII ст. Простежено місіонерську діяльність «Товариства Ісуса», загальні принципи початкової організації й забезпечення цього процесу в регіоні в зазначений період.

Ключові слова: Товариство Ісуса, східнослов'янський регіон, методи ордену єзуїтів, матеріальне забезпечення.

Проблема матеріального забезпечення ордену єзуїтів є важливим складовим елементом вивчення діяльності Товариства, католицької церкви, дослідження процесу взаємовпливу та взаємозбагачення культур. Господарська діяльність ордену (Товариство Ісуса) в східнослов'янському регіоні здійснювалася в рамках політики римської курії, із дозволу і з доручення папи римського. Однак орден єзуїтів був не тільки складовою частиною політики курії, але і виявляв ініціативу в досягненні цілей. Орден, перш за все, виконував свої внутрішні завдання і застосовував способи матеріального забезпечення своїх інститутів, які виходили за рамки традиційних в католицькій церкві, що дозволило йому досягти значних успіхів у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI – першій половині XVII ст.

Проблему діяльності ордену єзуїтів у східнослов'янському регіоні розглядало багато авторів. Робота О. Дем'яновича є найбільш повним з усіх добутоків істориків Російської імперії, тому що